

EVALDAS JUOZELIS

Mykolo Romerio universitetas

FILOSOFINĖ KARIAVA: NATŪRALIZMAS IR FENOMENOLOGIJA

Philosophical Dissent: Naturalism and Phenomenology

SUMMARY

The article discusses the contradistinction of perhaps the most influential paradigms of contemporary philosophy – naturalism and phenomenology, while simultaneously trying to discern its ideological nature. I show particular interest not in the historical perspective, namely truisms widely generated throughout phenomenological and naturalistic traditions, but rather in their functioning as combative as well as agitating worldviews. Accordingly, instead of searching for self-justificatory mechanisms inherent in the paradigms under discussion, I try to see their philosophical validity through the lenses of foolishness and bold creativity.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariama turbūt svarbiausių šiuolaikinės filosofijos paradigimų – natūralizmo ir fenomenologijos – prieštata bandant išskirti ideologinį jos pobūdį. Autorių domina ne istorinėje filosofinėje retrospektyvoje išsikristalizavę fenomenologiniai ir natūralistiniai trauizmai, bet veikiau jų funkcionuojančios kovingos pasaulėžiūrinės nuostatos. Atitinkamai, užuot ieškojus aptariamų paradigimų pa(s)iteisinių, į filosofinio jų pagrindimo galimybę siekiama žvilgtėrėti pro kvailybės ir drąsios kūrybos prizmę.

ĮVADAS

Filosofijos profesionalai tradiciškai dirba griežčiau ar lanksčiau apsibrėžtoje filosofinėje „paradigmoje“. Paradigma kaip atitinkama darbotvarkė natūraliai apibrėžia jų interesų sritis, diktuo-

ja tyrimo pobūdį, veikia tyrimo rezultatus, bent iš dalies nulemia filosofinės kalbos vartoseną. Čia glūdi atitinkama intriga, kuri vadintina filosofijos pagrindimo problema. Srities profesionalui

RAKTAŽODŽIAI: fenomenologija, pragmatinis natūralizmas, filosofijos pagrindimas, paradigma.
KEY WORDS: phenomenology, pragmatic naturalism, foundation of philosophy, paradigm.

ilgi aiškinimai, kokia tai esanti problema, nebūtinai: pagrindimo klausimą suporavus su paradigmos sąvoka, kyla abejonių būtent dėl filosofijos kaip savotiško tikrumo garanto pagrindimo galimybių.

Straipsnyje aptarsiu, mano nuomone, dvi svarbiausias šiuolaikinės filosofijos paradigmas – natūralizmą ir fenomenolo-

logiją. Atsisakydamas istorinės perspektyvos ir tardamas skaitytoją neblogai išmanant šių filosofijų antagonistinių kontekstą, bandysiu atskleisti, koku būdu natūralizmas ir fenomenologija funkcionuoja kaip į(si)tikrinimo taktikos, įkūnijančios žaismingos kovos už žmonių protus metodus, ir kokios prielaidos darytinos dėl jų tikslų.

SCOTTO F. AIKINO PARTIJA

Scottas F. Aikinas įsimintiname straipsnyje „Pragmatizmas, natūralizmas ir fenomenologija“¹ beveik šelmiškai aprašinėja niekaip konstruktyviai nesusiklostančius natūralizmo ir fenomenologijos santykius. Autoriaus dėmesio centre yra metodologinė natūralizmo ir fenomenologijos kazuistika: jei natūralizmas teisus (t. y. objektyvus, moksliškas ar pan.), fenomenologinė praktika (susitelkianti į „gyvąją patirtį“) turėtų užleisti vietą pragmatizmui, o jei teisi fenomenologija (t. y. įtikinanti natūralizmo neobjektyvumu ir nemokslškumu), susigėdęs turėtų trauktis natūralizmas kartu su įsūniu pragmatizmu.

Natūralizmo apibrėžtį filosofinėje literatūroje Aikinas laiko pakankamai vienareikšmiška: natūralizmas yra dvejojama – epistemologinė ir ontologinė – nuostata, kuri įpareigoja laikytis gamtos mokslų propaguojamų žinojimo pagrindimo kriterijų (draudžiančių sintetinius apriorinius sprendinius), o visą esinį traktuoja kaip natūralią – medžiagišką ir paveikią (t. y. nepripažįsta jokių abstrakčių objektų). Kitos natūralizmo charakteristikos (redukcionizmas, fizikalizmas, internalizmas, koherentizmas ir

t. t.) yra išvestinės ir nebūtinės, išskyrus vieną, diktuojamą natūralistinės ontologijos, – priežastingumą. Priežastingumas yra tarsi jungiamoji epistemologijos (metodologijos) ir ontologijos (metafizikos) grandis, suteikianti būtiną kontekstą galimiems teleologiniams aiškinimams².

Pragmatinis natūralizmas, Aikino požiūriu, yra natūralistinės filosofinės paradigmos humanistinė pataisa, dvejojama natūralizmo nuostatą papildanti „humanistiniu reikalavimu: filosofinės ar mokslinės reikšmės kriterijai yra žmogiškųjų būtybių vertybės ir tikslai“³. Tiesą sakant, nepragmatinis, taigi ir nehumanistinis, natūralizmas šiandien, kaip J. Dewey'aus ir W. Jameso laikais, suprastinas kaip filosofinis atavizmas ar teorinė liekana. „Iš tiesų visiškai išsiskleidęs natūralizmas yra pragmatinis natūralizmas, neneigiantis vertybių ir normatyvumo, kurie yra mūsų savimones pamatas“, – teigia S. Pihlströmas⁴. Kitaip tariant, normatyvumą neigiantis natūralizmas yra reduktyvistinis, scientistiškas, naivus ir nenusipelno atskiro aptarimo. Pragmatinis natūralizmas savo ruožtu demonstruoja ne tik humanistinius polinkius, bet atvirumą visų formų tyrimams ir net

natūros (gamtos) ir mokslo (gamtamokslio) sampratų revizijai.

Fenomenologinę natūralizmo kritiką Aikinas išdėsto trumpai ir taikliai. Fenomenologija esanti asmeniška, natūralizmas (mokslas) nuasmenintas; fenomenologija humaniška ir išmintinga, natūralizmas (mokslas) įrankiškas, kalkuliacinis, trumparegis, sekus ir barbariškas; fenomenologija dvasinga, natūralizmas psichologistinis; fenomenologija pozityviai universali, natūralizmo universalumas priverstinis; fenomenologija kokybinė, jautri visiems mūsų gyvenimo aspektams, natūralizmas kiekybinis, ribotos refleksijos ir redukcionistinis⁵. Fenomenologijai visiškai neaišku, kas per darinys yra *pragmatinis humanistinis natūralizmas*. Juk tapę natūralistais, „mes ne tik darome žalą struktūroms kaip reikšmių struktūroms (kadangi tampa neaišku, koku būdu jos ką nors reiškia), tačiau kartu pašaliname iš jų bet kokią reikšmę (kadangi jos daugiau nebėra intencionalios); protas, intencionalumas, mūsų reikšmių struktūros turi būti suprantamos iš vidaus. Humanizmas, kaip sakoma, skirtas tik *žmonėms*, ne natūralistams“⁶. Humanizuotas natūralizmas tik prisidengia žmogumi, o tikrąsias jo intencijas demaskuoja fenomenologija: tai yra kryptingas visuomenės dehumanizavimas, metodiškai „psichologizuojantis“ individą, kuriantis nihilistinę atmosferą ir vedantis prie totalitarizmo ir savinaikos⁷.

Čia filosofijos pagrindimo problema įgyja apčiuopiamą pavidalą: fenomenologija nesuderinama su pragmatiniu natūralizmu visa apimtimi, todėl arba (1) viena iš paradigmu nepagrįsta, arba (2) ne-

pagrįstos abi paradigmos, arba (3) jas abi galima pagrįsti. Aikinas aprašo dvi „išeitis“ iš padėties ir pats jas demaskuoja *in vitro*. Pragmatizmą laikydamas savotišku indikatoriumi, jis nutraukia pragmatizmo ir natūralizmo saitus pademonstruodamas nenatūralistinio pragmatizmo negalimumą. Taigi jei fenomenologinė natūralizmo kritika pagrįsta, pragmatizmas negali vienas pakelti natūralizmo kaip nuoseklios pasaulėžiūros įrodinėjimo naštos. Tad „išeitis“ galėtų būti tik pragmatizmo ir fenomenologijos santuoka, natūralizmo pretenzijas skelbianti niekinėmis. Antroji „išeitis“ yra natūralizmo fenomenologinės kritikos kritika, kvestionuojanti fenomenologijos kompetenciją. Šiuo atveju (jei natūralizmas pagrįstas) pačios fenomenologijos likimas priklauso nuo jos lankstumo ir gebėjimo inkorporuotis į pragmatinio natūralizmo struktūrą.

Aprašomos „išeitys“ yra strategijos, kurių prielaida yra teisuoliška savilegitimacija, o tikslas – oponento subordinacija (1 atvejis). Šiuolaikinėje filosofinėje literatūroje pirmoji „išeitis“ vadinama natūralizmo fenomenologizacija ir įgyvendinama metodologinį natūralizmą „ontologizuojant“. Antroji „išeitis“ vadinama fenomenologijos natūralizacija, įgyvendinama fenomenologinį metodą pajungiant gamtotyrai.

Aikino nuopelnas tas, kad jis iki galo „realizuoja“ abi strategijas, viena kitą stumiančias į aklavietę. Fenomenologijos natūralizacija strateguojama pripažįstant individo, Aš autonomijos neredukuojamumą į priešastinius ryšius. Būtent natūralizacijos procesas turi remtis asmens savivoka ir refleksija kaip atskaitos taš-

ku, ir tik ši išskirtinumo aksioma esą garantuoja gamtotyros išbaigtumą. Pavyzdžiui, aiškindami suvokimo procesus turime remtis ne tik priešastine-psichologine analize, bet ir gyvą patirtimi, mūsų tiesioginiais išgyvenimais, be kurių suvokimo sąvoka tampa prieštaringa. Priežastinė analizė ir gyvoji patirtis gali ir turi „išlaikyti pusiausvyrą refleksijoje ir abipusiškai prisitaikyti“. Vis dėlto būtent pusiausvyros reikmė verčia klausti, koku būdu „fenomenologija kaip filosofinis metodas“ čia gali būti išsaugotas: metodologinis „pirmojo asmens“ perspektyvos pripažinimas nėra reveransas fenomenologinei reiškinių teorijai. Užtuot buvusi „neredukuotinu tyrimo atskaitos tašku“, fenomenologija virsta subjektų „žodinių atskaitų“ (implicitiškai pasižyminčių „tam tikros rūšies su jomis susietomis reprezentacijomis“) išgavimo instrumentu ir netenka filosofinės fenomenologijos statuso. Maža to, fenomenologijos natūralizacija, pasiduodama principinei galimybei sąmonės reiškinius paaiškinti kauzaliai, fenomenologiją susieja su priešastingumu ir grasina sąmonės neredukuojamumo aksiomai; *ergo*, sąmonė nėra nei autonominė, nei unikalė, nei pirminė⁸.

Natūralizmo fenomenologizacija, toliau porina Aikinas, atvirkščiai, priešastinį-aiškinamąjį (mokslinį, objektyvų ir pan.) natūralizmo turinį traktuoja kaip fenomenologinį pagrindą. Fenomenologui nekyla abejonių, kad natūralizmas, kaip ir visi kiti reprezentacionizmo ir binarizmo sąstūose įkliuvę *-izmai*, tėra iškreiptos, pasiligojusios (nors ir tikroviškos) vienatinio gyvenamojo pasaulio atskalos. Idant nemanytume, kad Aiki-

nas pernelyg įsijaučia į paties išgalvotų akademiinių kumštynių scenarijų, galime pasiremti fenomenologija:

Fenomenologinei filosofijai svarbiausias yra sugrįžimas prie pačių daiktų. Šis sugrįžimas yra galimas tik reflektuojant ir aprašant patirtį ir tai, kas toje patirtyje duota. Daiktai nėra duoti patys savaime. Daiktų patirtis galima tiktai išvaduojant ją nuo prietarų ir neapmąstytų prielaidų. Todėl fenomenologinis metodas yra susijęs su kritine refleksija ir akiai nepriima „mokslo nustatytų faktų“. Sugrįžti prie pačių daiktų – vadinasi, išsivaduoti nuo vyraujančių natūralistinių ir objektyvistinių pažiūrų, kurios dominuoja šiuolaikiniame gyvenamame pasaulyje. Tiktai sugriaudami neteisingas epistemologines nuostatas, atsisakydami sąmonės kaip reprezentacijos sampratos, galime išlaisvinti kelią fenomenologinei praktikai, t. y. darbui su pačiais fenomenais.⁹

Raginami Aikino, galime įsitikinti, kas čia pagaliau vyksta: fenomenologijos natūralizacija ir natūralizmo fenomenologizacija žaidžia *tu man, aš tau (turnabout-as-fair-play)*¹⁰ strateginį žaidimą. Natūralistas redukuoja fenomenų sritį į natūralaus pasaulio priešastinius santykius:

Kai aš arba Hackingas sakome, kad mokslininkai kuria fenomenus, neturime galvoje, kad toks darbas yra įtartinas ar nepatikimas. Reikšmingų pasaulio kompozicijų kūrimas yra kruopšti, įgūdžių reikalinga veikla, reikalaujanti išsamaus instrumentų, medžiagų ir sąlygų supratimo. Šie elementai yra sudėtiniai fenomeno komponentai, ir eksperimentuotojo įgūdžiai turi naudotis jų priešastinėmis galiomis bei joms pasiduoti. Eksperimentinis darbas yra priešastinė sąveika su pasauliu, mokslininkai yra priešastingai aktyvūs agentai ir šių sąveikų dalis.¹¹

Fenomenologas atsilygina tuo pačiu ir natūralų pasaulį redukuoja į fenomenų sritį:

Tinkamai apdoroti Husserlio, Heideggerio ar Merleau-Ponty fenomenologiniai požiūriai gali sutikti beveik su viskuo, ką teigia natūralistas [...], jei tuos teiginius apribosime jiems deramoje srityje, mokslo srityje, kuri yra (transcendentaliai) grindžiama fundamentalesne *kūniškos žmogiškos patirties sfera*, ką Husserlis įvardijo „gyvenamuju pasauliu“ [išskirta mano. – E. J.].¹²

KAIP NELIKTI KVAILIU, ARBA TIESA KAIP DARYBA

Tu man, aš tau žaismė yra ne sumanioje politikoje įprastas būdas ieškoti kompromiso, bet pastanga (atskirais atvejais pasireiškianti ir karinga pacifistine retorika) įgyti gyvenamojo pasaulio pažinimo (arba „patyrimo“, „praktikos“) monopolį subordinuojant ir nukenksminant priešininką. Natūralistinis metodas su fenomenologija „suderinamas“ su sąlyga, kad natūralizmas yra „mokslo kūrimo fenomenologinis komponentas“. Fenomenologinė praktika su natūralizmu „suderinama“ su sąlyga, kad „mokslo praktikų fenomenologija kažkaip pakeičia mokslinį paaiškinimą“¹³. Vis dėlto filosofijos pagrindo problematikoje, kaip minėjau, numatyta ir kita galimybė: fenomenologinė ir natūralistinė paradigmos nesuderinamos, kadangi abi nepagrįstos.

Tokia galimybė kyla ne iš trečio filosofinio žaidėjo perspektyvos, bet dėl pačių oponentų propaguojamų taktikų. Fenomenologija yra „gyva“, „patirtinė“, bet kaip tik todėl prie daiktų „sugrįžti“

Tokiu būdu nuo „prietarų ir neapmąstyty prielaidų“ antagonistai nepailsdami vaduoja vienas kitą. Kokiu pagrindu? Žinoma, „pačių daiktų“. Bėda ta, kad daiktai yra gerokai labiau užsispyrę, nei teigia naivieji natūralistai ar fenomenologai, todėl fenomenologijai ir pragmatiniam natūralizmui daiktų fenomeninis „palankumas“ jų, o ne oponentų, iniciatyvoms yra garbę ir legitimumą teikiantis metodologinis ir ontologinis siekinys.

negeba kitaip, kaip vėl juos įvyniodama į nereprezentatyvų „darbą su pačiais fenomenais“. Pragmatinis natūralizmas gyvenamajame pasaulyje nemato nieko, kas nėra priešastingos natūros koreliatas, tačiau jo regos lauke išlieka tik tai, kas stebinčiam aktualu, t. y. neatšaukiamai situatyvu ir praktiškai „žmogiška“. Pasielkę Grahamo Harmano *partizaninės metafizikos* įvaizdį, galėtume tvirtinti, kad šitaip vėl pražiopsomi daiktai, *objektai*, galintys nudeginti pirštus, sugurinti nosį, bet, šiaip ar taip, gyvenantys savo atskirą gyvenimą¹⁴. Tačiau aptariamoms paradigmoms nelabai rūpi daiktai, kaip nelabai rūpi reprezentacijai imli tikrovė ar kažkur tarp viso šito glūdinti tiesa.

Pats tikrovės, tiksliau, adekvatumo tikrovei klausimas fenomenologijai yra kiek svetimas. Juk fenomenologija atsaisko spręsti apie patirties patikimumą klasikinės tiesos sampratų terminais. Sąvokos *adekvatumas, atitikimas faktų, reprezentacijos atitikimas tikrovės* ir t. t. yra suskliaudžiamos, ir fenomenologijos diskurse vengiama jas vartoti.¹⁵

Neimplikuojantis redukcinio fizikalizmo natūralizmas prieš save taip pat stato ne „atitikimą tikrovės“, bet kultūrinę, psichologinę ir biologinę žmogiškosios veiklos kondiciją, „objektyvią“ priežastingo mūsų, kaip gyvų būtybių, buvimo būdo saistomą aplinkybę. Šią kondiciją galima ignoruoti, apeiti ar įvardinti prieštarinai, tačiau kiek ji yra intelektualinis užmojis (ontologinė prielaida, episteminė sąlyga, etinis turinys, istorinė medžiaga, gamtinė duotis ir t. t., ir pan.), tiek pat ji yra ir žmogaus kaip kvailos rūšies apibrėžtis. Kitos išėities tiesiog nėra, tačiau žmogaus kvailumas (ar ribotumas, solidžiau sakant) nebūtinai yra žeminantis ir slogus. Kvailybės ir išminties palyginimui negaliu atsispirti vėl nepasitelkęs Mintauto Gutausko:

Aišku, gali kilti pagunda, vadovaujantis kasdieniu supratimu, manyti, kad [idiotas] tiesiog yra tame pačiame tikrame, „objektyviame“ pasaulyje, tik neadekvačiai jį suvokia, „interpretuoja“. Tačiau nereikia pamiršti, kad realybė – tai patirtis, kurią realiai galima išpildyti, tad realybės konstitucijai daug reikšmingesnė yra ne savaime esanti tikrovė, o normaliųjų bendruomenėje nusistovintis realumo supratimas, realiai išpildomų patirčių lauko susiformavimas.¹⁶

Kada „normalieji“ yra tie patys riboti padarai, o realybė – korys, pildomas jų aktualizuojamų „nusistovėjusių“ patirčių, kvailybė tėra normalumo (išminties) ribos, tiksliau, normalumo diapazono, kismas. E. Kasakas *Kvailos rūšies požiūryje*¹⁷ nuolankumo savo pačių kvailumui kolegas gamtamokslininkus moko ne tirdamas intelektualinius jų pajėgumus (ir taip akivaizdu, kad jie nedideli), bet

paprastu prisipažinimo aktu. Kasakas sakosi esąs priblokštas: kaip gali būti, jog ta pati smegeninė nuoširdžiai stebisi visiškai nesuprantanti savo katino, o tu pat metu užtikrintai ginčija Visatos baigtinumą ir tiesiškumą? Klausimą reformulavus filosofijos pagrindo problemai, kaip gali būti, kad natūralizmas laiko save priežastiniu dienoraščio *Esu natūralizmas* autoriumi, o fenomenologija save – fenomenalia kelio į daiktus išvaudojo?

Nuolankumas kvailybei gali būti sokratiškasis pripažinimas, kad žinojimas yra amžina siekiamybė, taip pat nyčiškas atsisakymas knisti gilią *codėl?* šaknis pripažįstant, jog niekas neatsakingas už tai, kad pasaulis yra toks, koks yra, ar žmogus yra toks, koks yra. Normalus žmogus gali tenkintis tokia realybe arba ne, bet, matyt, jam įkandama galimybė suprasti, kad poreikis ar reikalavimas ką nors pagrįsti ir atitinkamai išlaisvinti, sugriauti ar atsakyti yra sudėtinė „realybės konstitucijos“ ir jo paties normalumo dalis. Jei taip, galbūt įmanoma trečioji galimybė: fenomenologija ir natūralizmas yra žmogaus normalumo atžvilgiu vienodai pagrįstos paradigmos. Atsisakydamos reprezentacionizmo, binarizmo, filosofinio formalizmo, teorinio ir praktinio „proto“ skirties, o su visu tuo – įsakmaus propagandinio tono ir manierizmo, sąlygišką saugumą jos galėtų įgyti retrospektyvinę metodologinę optiką pakeisdamos prospektyvine tiesos darybos alternatyva. Būtent pasinaudoti Kennetho J. Gergeno *tyrimo kaip ateities formavimo* koncepcija¹⁸. Šią Gergenas vadina refleksyviojo pragmatizmo dedamąja, ir aš, žinoma, čia siūlau ne

pradėti dar vieną *aš tau, tu man* raundą, o pačias natūralizmo ir fenomenologijos paradigmas atgrasyti nuo paradigmatis- mo, arba įpročio nuolatos dairytis per petį į savašias tradicijas, primetančias tyrimo pradžia, pabaigą ir tvarką ir są- lygojančias tyrimo vertę. Be abejonės, tai svarbu ir reikalinga, vis dėlto gyvena-

majame pasaulyje, kuriame normalumo (natūralumo, socialumo, objektyvumo, efektyvumo, racionalumo ir t. t.) riba formuojasi kartu su naujomis patirtimis ir praktikomis, tikrumo ar tiesos kriteri- jumi tikslingiau laikyti ne pasirinktinį (išorinį ar vidinį) standartą, o patį taria- mo tikrumo darybos procesą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Scott F. Aikin, Pragmatism, Naturalism, and Phenomenology. *Human Studies* 29, 2006, p. 317–340.
- ² Ten pat, p. 318–319.
- ³ Ten pat, p. 319.
- ⁴ Sami Pihlström, Introduction. *The Continuum Companion to Pragmatism*. New York: Continuum, 2011, p. 13.
- ⁵ Aikin, p. 323–326.
- ⁶ Ten pat, p. 324–325.
- ⁷ Dalius Jonkus, *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*. Kaunas: VDU leidykla, 2009, p. 46–60.
- ⁸ Aikin, p. 329.
- ⁹ Jonkus, p. 8.
- ¹⁰ Aikin, p. 336.
- ¹¹ Joseph Rouse, Naturalism and Scientific Practices: a Concluding Scientific Postscript. *Naturalized Epistemology and Philosophy of Science*. Chien-kuo Michael Mi, Ruey-lin Chen (sud.). Amsterdam: Rodopi, 2007, p. 76.
- ¹² Sami Pihlström, The Naturalism Debate and the Development of European Philosophy. *Philosophy Today* 46, 2002, p. 106.
- ¹³ Aikin, p. 331.
- ¹⁴ Graham Harman, *Guerrilla Metaphysics: Phenomenology and the Carpentry of Things*. Chicago: Open Court, 2005, p. 1.
- ¹⁵ Mintautas Gutauskas, Normalumas ir realybės konstitucija E. Husserlio ir M. Merleau-Ponty fenomenologijoje. *Athena*, 2009, 5, p. 105.
- ¹⁶ Ten pat, p. 111.
- ¹⁷ Enn Kasak, The Point of View of the Stupid Species. *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science*, 6, 2010, p. 217–236.
- ¹⁸ Kenneth J. Gergen, From Mirroring to World-Making: Research as Future Forming. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 45 (3), 2014, p. 1–24.